

„Minden más hatalom – alacsonyabb rendű”

Májusban köszöntöttük hatvanadik születésnapján *Hegedűs D. Gézát*, ám most kanyarodjunk vissza az időben. Harmincöt éves a rendszerváltás tömegek előtt még láthatatlan, de már visszafordíthatatlan történetének kezdetén. Annyi bizonyos, hogy – mint minden pezsgés idején – a művészvilágban, az alkotó értelmiségiek között pontosan érzékelhető a folyamat; érdekesebb és érdekesebb munkák jelennek meg, s a színház világát is izgalmas kísérletek járják át. Mondhatni, kettős személyes hatásról beszélhetünk tehát, hiszen a „krisztusi kor” elérése, meghaladása egy színész esetében amúgy is amolyan vízválasztónak számít. Ekkor dől el, hogy valaki képes-e – tehetsége révén – „kortalanná” válni a színpadon; valós életkoránál jóval idősebb karaktereket megjelenítve is hiteles maradni, vagy épp át tudja-e hozni ezen a határon pszichéje örökifjú hevesességét, lelkesedését, az illúziók és idealizmusok olyan örök alapanyagát, amely elengedhetetlen egy meggyőző, nagy ívű színészi pálya felépítésében, vagy inkább: felépülésében. Mert hát azt nem építi a tehetség, hanem minden egyes alkalommal birtokba veszi.

Most, hogy Hegedűs D. Géza hatvanadik születésnapját köszöntötte a színművész szakma és a magyar kulturális élet, ide valahová kell visszakanyarodnunk ahhoz, hogy lássuk pályáivének valós, igazi gazdagságát és gazdagítását. Ahhoz a küszöbhez, amely a „bolygás” éveiben egyszerre hozta el a demokrácia építésének lelkesült szabadságát és a vele járó

felelősséget. Kiben – hogyan. Érdekes utazásra invitálom hát az olvasót: akár csak röptében, nagy látószögekben nézni a mögöttünk álló két, két és fél évtizedet, annak kihívásait, mindenkor Hegedűs D. Géza feladatain keresztül pillantva a korra. Hogy ezt összegezhetem, kezemre játszik a szerencse; úgy adódott, hogy a nevezett időszakban, versesköteteim bemutatói kapcsán, közelebbi barátságba kerültünk; ezért és nemcsak ezért mint szerkesztő, újságíró, figyelemmel kísértem előadásait, majd minden jelentősebbnek vélt (de melyik nem az egy színház életében?) premier előtt próbálván beavatni az adott lap olvasóit annak értelmezési lehetőségeiről, a kornak szóló üzeneteiről; ezért most elegendő hát fellelőznöm a megjelent írásokat és melléjük helyezni az évtized-változásokra moccanó emlékeimet.

Még előbb: nézzük, indokolt-e az én fentebbi, személyes megfogalmazásom a színészi pálya cezúrájáról? Lássuk: hogyan beszélt erről maga az érintett? *„Ahogy kezdett öregedni az ember, alakult belül is, egyre összetettebb kihívásokkal kellett szembenéznie. Törtebb életű, életútjukban nem egyenes ívű, bonyolult karakterű feladatok vártak. Emlékszem: drága apám, amikor megnézte Az ügynök halálát, azt mondta rólam a darab után: fiam, ez már egy alakítás volt...”* Kezdjük hát mi is ott, ahol kezdtük: a nyolcvanas évek második felénél. Amikor – például – megtalálja Biff karaktere az említett darabból. Milyen évek voltak azok? Társadalmi moz-

gásirányokat hozók, szabaddá váló művekkel – ami addig legfeljebb szamizdatként volt elérhető, vagy még úgy sem, az már-már túlkínálattá válva hódított. Igen, említsük meg általánosságban, hogy nagyon eklektikus és heterogén volt a művek minősége, értékrendje; abból kitűnni, különleges érdeklődést kelteni – nem volt könnyű.

A Hegedűs-féle Viszockij-dalokra sem akadt mindmáig zenei kiadó; bár akkor nemcsak klubesteken, hanem a televízióban is érdeklődést váltott ki a monodrámába foglalt előadás. Kazettán is megjelent – mégsem övezte akkora siker, mint pedig vártuk azt sokan, akik akkor már egy-két évtizede hallgattuk Viszockij bakelitjeit, vagy akkora, amekkora reneszánsz majd jó egy évtized késéssel, közel az ezredfordulóhoz következett be. *„Ilyen a világ – emlékezett ezt firtató gondolatomra Géza egy akkor született beszélgetésben –, ez egy ilyen pálya. Az az egy évtizeddel ezelőtti munka éppen a világ széttobbanásának pillanataiban hangzott el. A rendszerváltás előtt. Akkor annyi minden foglalkoztatta az embereket, hogy ez – bár sokfelé jártam vele az országban, nagyon szerették az emberek – belefakult a kulturális forgószélbe. Anynyit mindenképp el tudtam mondani vele, hogy egy nagy szenvedélyű, tragikus életet élő személyiség volt. Az olyan hang, amilyen az övé; az az iszonyú keserű és igaz költészet – ma nagyon hiányzik.”* S ha már visszatekintettünk, szóba hoztam egy újabb eseményt: *„A rendszerváltást követő években pedig egy újabb jelentős állomás. Koestler Sötétség délben című darabjának bemutatója.”* A válasz nem kevésbé tanulságos: *„Nagyon fontosnak tartottam; tartom – ma is. Esztétikailag és szakmailag jelentős színházi tett volt; egy olyan időszak-*

ban hangzott el, amikor erre fokozott igény volt: a szétmálló világban analitikusan mutatta be az atomizálódó kort. Azt a múltat abban a korban, amelyben mindenki rebbenékenyen figyelte: mi fog most történni!? Én hiszek abban, hogy a darabok visszahatnak a nézőkre; formálni képesek gondolkodásmódjukat. S ez a darab mindenképp alkalmas erre....” Nos, igen, azt is mondhatnám, itt van a kutya elásva; ezért tűnődtem el én egy visszatekintésen, személyes köszöntő helyett. Hiszen borzasztó érdekes, épp és elvonatkoztathatatlanul ma azt átgondolni: mit várt, mit akart a rendszerváltó értelmiség; akarta-e azt, tett-e azért, aminek elmaradását, szétesését, fojtó hétköznapijait, ideológiai és anyagi szekértáborharcait még akkor is tovább gyűri, tolja maga előtt, amikor már rég nem kívánja. Kérdés, kérdőjel nélkül.

Egy biztos: furcsán megélhető évek, évtized volt. Visszaulva a nyolcvanas évekre: úgy tűnik, a hétköznapiok választottak. Mert hiába szőtte át szinte teljesen a nyolcvanas éveket a *Kőműves Kelemen* siker-szériája, annak ma is csontig hatoló – akár jóslatként értelmezhető – szövegei elsikkadni látszottak; mostanában legfeljebb rácsodálkozunk néhány sorára. *„A márványtábla ott fityeg akárhány vár falán / Felírva rajta néhány név és néhány ócska szám / A hírnév könnyen elrepül, akár egy szép tavasz / És lesz olyan, ki mondja majd, tán nem is volt igaz // Én dolgoztam, s a béremet ne táblára tegyék / Ne más dagassza hirtelen a pénzzel a zsebét / Nekem a pénz kell, semmi más és majd én forgatom / S ha úgy tetszik, hát márványt veszek a kapott aranyon”.* No, ezt csak mutatóba, ha már szerepeket idéztünk, hát ez is Hegedűs D. Géza országos

sikerei közé tartozik, s amúgy – mi-csoda szereposztás volt! A tv-válto-zatot nézve elszorult szívvel nézhet-jük Kaszás Attilát, Szakácsi Sándort... Minden bizonnyal különös jelentősége volt ennek a játéknak Hegedűs D. Gé-za életében, legalábbis az a hit, az az átszellemült érték közvetítés erőtelje-sen jelent meg hétköznapi, színházon kívüli, versmondóestekkel, pódiumok-kal zsúfolt életében. És sokáig, talán ha fél évtizedig ugyanezzel a hévvel éltek kortárs kultúránk alkotói, amíg végképp el nem lehetetlenült s lehe-tetlenül annak autonómia-lehetősége. Végképp – de lassan, fokozatosan.

Miközben a színész újabb és újabb mérföldköveket helyezett ki önmaga útján, azok egyúttal irányjelzőkként is funkcionálhattak azok számára, akikben megmaradtak, tartósan, az egyes darabok üzenetei. Így minden-képp említenünk kell Proctor szere-pét, „aki előbb hajlandó lenne hamis vallomást tenni, de később összeté-pi az aláírandó jegyzőkönyvet”, idé-zem egykori kérdésemet, *A Salemi boszorkányokról; „fontos szerep az életemben – hangsúlyozta ő maga. – Különösen ez a nagyon bonyolult pillanat. Miller hihetetlenül keskeny pallóra talált itt rá. Az alapvető erkölcs értékek A salemi boszorká-nyokban; de szerintem az általános emberi létezésben is – adottak. Mert legyen valaki ateista vagy istenhí-vő; tudatosan vagy öntudatlanul, de mégiscsak a tízparancsolat szellemi-sége szerint létezik, létezőnk. Ezek a kötelességek megkérdőjelezhetet-lenek emberi, társadalmi létünkben. Tehát Proctor számára is van mérce, követendő irányultság. Morális gesz-tusai vannak. És persze: esendők va-gyunk mindannyian... Hány és hány botlásunk, bukásunk van! Hibánk, bűnünk; apróbb-nagyobb csalásaink,*

árulásaink... És az emberben ezek nyomtalanul nem múlnak el. Hogyan s miért dönt úgy Proctor – Miller agyán átszűrve persze!? Kimondja, érzékelteti: azért akar együttműkö-dni egy hazugságokra alapozott ha-talommal, azért akarja megmenteni az életét, mert ő – nem lehet mártír. Ő nem lehet szent, hiszen így menni az akasztófa alá hazug hivalkodás lenne tőle – mert neki már oda a be-csülete. A tízparancsolat egyik fontos alaptörvénye ellen (ne paráználkodj) már vétett. Ez lehet, hogy ma, a XX. század végén megmosolyogtató, de az ő korában megkerülhetetlen tör-vény. És tagadásával hazudott is... Először tehát azt gondolja: együtt kell működnie. Majd, amikor hamis vallo-mását alá kellene írnia, ráébred arra, hogy manipulálni akarnak – általa. A kétségbeesés, az ösztönök olyan fokán tart, hogy hirtelen megvilágo-sodik benne minden – s visszavonja addigi együttműködését. Ráébred ar-ra: vannak magasabb rendű értékek is. Hiába tartja önmagát továbbra is a tízparancsolat ellen vétett, bűnös személynek; azzal, hogy visszavon-ja együttműködését, az utókor s a gyermekei előtt tiszta maradhat. Mert egy bűn elkövetésénél annak hitelesí-tése, szentesítése jóval nagyobb bűn – s talán nemcsak Proctor sugallata szerint...”

Akkor, s azóta is szinte fonto-sabbnak gondoltam ezen beszélgetés megjelenését magánál a bemutató-nál, ha szabad ezt, persze olyan fél-tréfásan, ideszöni. Minden mondatát, ám annak egyik, szinte elsikkadó fél-mondatát: vannak magasabb rendű értékek. Mert hát vannak-e, voltak-e, az egymás bűneit indulatosan kereső, ferdítő, azt többszöröző, a múltat a jelen ellen kijátszó politikai erőterek-nek; annak a lassan növekvő, foko-

zódó gyűlölet-spirálnak, amely miatt újra elnapolhatóvá válhatott a jövő; ami miatt ismét azon töprenghetünk, töprenghetünk: miért, hogy a mi történelemalakításunk állandóan zsákutcássá válik, valahol mindig utat tévesztünk, s a harmadik utak illúzióival oltjuk ki a választható esélyek realitását? Az áttétel a következő nagy pillanatokban is működik, Prospero karakterében. Mert „Prospero hitelességére visszatérve – idézem akkori dialógusunkat –, azt gondolom: nagyon sok minden történt az utóbbi években, évtizedekben a nemzedékemmel, de közvetlenül velem is. Volt olyan pillanat, amikor fent voltam, és volt olyan, amikor száműzöttnek érezhettem magam. A vihar is, mint minden Shakespeare-darab, ezért varázslatos: lépten-nyomon magunkra ismerhetünk benne. Prospero karaktere pedig: valóban unikum. Egy nagyon gonosz ember; egy manipulátor, aki azért, hogy elégtételt vegyen fájdalmiért, sok-sok embernek okoz fájdalmat. Csak azzal nem számol – elkövetve azt a hibát, amelyet minden manipulátor elkövet –, hogy az általa előhívott emberi helyzetek reá is hatnak majd! Az emberi történések visszahatnak; Prosperóban letisztul végül minden fájdalom, és kimondja azt a két sort, amelyeket én személy szerint is nagyon szeretek. Jólesnek... »Ha vártok bűnbocsánatot, / ti is mind megbocsássatok.«” Milyen pontos szituáció-ábrázolás, mondom ma is, „megbocsát mindenkinek; s ezzel valójában egy nagyon kegyetlen büntetést szab ki”, vettem közbe – akkor. „Igen... Így van. Ez így pontos... Hiszen a legnehezebb helyzet elé állít mindenkit. Így igaz... De abban a pillanatban, amikor ezt a büntetést kiméri, önmagával szemben is kíméletlen. Nem mentegeti

magát egy pillanatra sem... Ahogy mondtam tehát: ez egy mai példázat lesz. Tele a gondolkodás csodájával.”

Magam úgy jártam az előadással, mint amit a különös zenék élményével élünk át. Amit láttam: hevesen elutasítottam. Majd kezdett néhány pillanata belém kövesedni. Végül elfogadtam: egy ponton túl a feltétlen optimizmus-hoz ragaszkodni nem túl szerencsés életszemlélet. Avagy nem szép illúzió csupán az ezredváltás idején két – szó szerint paradicsomi meztelenségben találkozó – fiatal mindent elsöprő szerelme? Az effajta tisztaság többnyire az, ahogyan a darabban megjelenik: hatalmas, áttetsző léggömb, függ ég és föld között, míg a lufi szét nem pukkan. S még keményebb a vég: Prospero híres fohásza a megbocsátásról, a szeretet világáról nem lehet más, csak egy kábítószer-túladagolásban haldokló férfi lázálma. A valóság: festett illúziók marketing-dzsungelében rohanunk, méltóságunkból kivetett hordaként, vagy tehetetlenül vergődünk a társadalom intenzív osztályán. Csak álom a rend, a humanum, a szeretet. De a gyermekeink. Majd. Talán. Egyszer. Ha. S az, hogy Prospero mintha Szent Péter esernyőjével varázsolna – a groteszk finton legádázabb mosolya... Egy értékrendjéből sarkáig kifordult világ kőkemény bírálata. Olyan előadás, amelyet először – mert vannak még maradék illúzióink – elutasítunk. De aztán – kezd belénk kövesedni. Miközben vergődünk, ahogy az élet kívánja, s a viccre gondolunk: „Itt az intenzív osztály üzenetrögzítője. Kérjük, a hosszú sípszó előtt hagyjon üzenetet.” De tud-e még bármily hasznos üzenetet hagyni kilobbanó életünk teljességé?

Nem tudom. Bízunk ennek megítélését a klasszikusokra. A gondolkodás csodájára – amire nem mindig va-

gyunk képesek, még a magánéletben sem. Vagy talán minden mindennel összefügg, kihat, megváltoztat? Példázat következett ismét, Ibsen fantasztikus karaktere, „Torvald Helmer. Egy velejéig erkölcsös, tisztességes ember. Ösztöneiben azonban velejéig erkölcstelen és tisztességtelen” – fűzöm ide máris a beszélgetésrészletet, a válasszal: „De – nem tud róla. Ez nagyon fontos. Amúgy magam is egy olyan apajogú világban nőttem fel, amelyben a férfitekintély megkérdőjelezhetetlen volt. Bármilyen negatív gesztust gyakorolt, azt is tisztelni kellett. Természetesen ebből a világból kiszakadtam, sokféle kulturális érintkezésben lett részem, s kialakult saját világképem is. Egyszer csak nyilván már kritikával szemléltem bizonyos dolgokat. De tudatosan s tudat alatt is hordozunk magunkban „torvaldos” jellemzőket. S hát ki tudja? A pszichológusoknak van az a játéka, hogy (természetesen szimplifikáló a dolog, de mégis nagyon jól jellemzi a lélekrajzot): egy téglalapot négyfelé osztva az egyik szelet személyiségünk azon része, amelyet ismerünk, vállalunk, s amit mások is tudnak rólunk. Van alatta egy másik: mi magunk tudunk róla, de elrejtjük. A harmadik rész az, amelyet mások látnak és gondolnak rólunk, de mi nem is tudunk róla. Majd, általuk megismerve ezt, vagy vállaljuk, vagy próbáljuk elrejtetni. S a negyedik szelet: a tudatalatti. Ahonnan nagyon meglepő tulajdonságok törhetnek felszínre, a legváratlanabb pillanatokban. Ha utánagondolok: tizennyolc éve élek már házasságban. Az ember sokszor nem látja a saját gesztusait, cselekedeteit. Megéli az éveket s a pillanatok, hol így, hol úgy, pozitívan vagy negatívan, az ünnepeket és a mostohább fejezeteit az életnek;

de azért nem látjuk magunkat. Biztos vagyok benne: ha egy harmadik szem kívülről követné az életemet, én is bizony sokszor rajtakapnám magam sok mosolyogtatóan irritáló tulajdonságomon. Azt gondolom tehát: van olyan része lényünknek, amelynek köze lehet a karakterhez. Úgy is, hogy jóleshet az embernek az intoleráns, főokoskodó, apáskodó hajlamait kijátszani. ... Nagyon jó feladat. Képviselni egy ilyen ember igazát – mert annál jobban lehet szembe-síteni azokkal, akik lent ülnek. Majd ők minősítik. Én nem tehetem, mert akkor lebukik, akkor nincs. Ez a szép. Egy hihetetlenül nagy munkabírású, pontosságra törekvő karakter. Úgy fogja fel a világot, mint kozmikus adottságot. Minden úgy van, ahogy van – a Göncöl-szekértől a postaláda kulcsáig. Minden úgy van a helyén és úgy van jól, ahogyan van. Ismerünk ilyen embereket... Nagy önbizalom és tekintély; végzi pontosan a munkáját; tehetséges és korrekt. De az a nagy veszedelem, hogy az emberi viszonylatok sokkal bonyolultabbak ennél...”

Lehetetlen nem észrevenni azt a párhuzamot, persze sokan észreveték, amely a szereplehetőségeken keresztül állandóan reflektatív erővel bír korunkra, a korra, a hétköznapi változásaira, azt is mondhatjuk, az egyéni és közösségi széthullás egyre riasztóbb jeleire. Ahogyan ez amúgy gyönyörűen szólal meg Hegedűs D. Géza rendezése által A dzsungel könyvében; a darab már hosszú évek óta megy, kis visszatekintésünk időrendjét nézve, de itt kell beleszőni, mintegy pályaszakasz-összefoglalóként, akkori definícióját, amely csak részben szólt persze a darabról. „Nyelvezetében mindenképpen egy városi dzsungelt idéz. Ha úgy tetszik: pesti dzsungelt.

Erre tudatosan törekedtünk. Rendkívül karakterisztikusan szólalnak meg a szereplők, mindenki más és más kultúrát képviselve. Más a majmoké, a keselyűké, az embereké. Nem egyforma nyelvet beszélnek... Ez, úgy gondolom, ráírta világunkra. Akár a majom állapota, aki mindent fölszed, ami felületes, kommersz, fogyasztói. Nyelve is olyan: kifordít, befordít; mondja, de nem érti. A világunk is ilyenné vált. Mi, szegény értelmiségiek, csak úgy tudunk védekezni, hogy szellemi machetét ragadunk és a minél nagyobb tudás vértetében ösvényt próbálunk vágni ebben a dzsungelben. Hogy le tudjuk írni a világot, hogy át tudjuk látni annak nagyon bonyolult történéseit; hogy ezen az ösvényen a gyermekeink egy jobb emberi minőségű harmadik évezredbe tudjanak átgyalogolni."

Nem feledve – honnan indultunk, s mit örökítettünk rájuk is. Íme, a múlt pillantó repertoár: Barát karaktere az *Elsötétítésből*, és Szerpuhovszkoj herceg a *Legenda a lóból*. Az előbbi, Spiró darabja, talán közismert: a harmadik zsidótörvény kihirdetésének estéjén játszódik; amikor végképp elsötétetni látszott a világ. Látszott, mondom, mert az is csak átmenetnek bizonyult; majd reggel lett, majd ismét délután, és ugyanazok a jelszavak és a régi kísértetekre emlékeztető egyenruhák grasszálnak az utcán. Mert „van egy hatalmas tudásanyag – idézem ismét Gézát –, amit nem adtunk át a felnövekvő nemzedékeknek. Egy csomó ismeret a történelemlről, önmagunkról, a világról, Magyarországról, a kultúráról, mindenről. Bűnök, erények, hibák. S a fiatal nemzedékek, e megszerezhető ismeretek helyett, inkább elhiszik a sunyiság által terjesztett hamis dolgokat, bedőlnek szörnyű, bűnös

eszméknek. Sőt már e hit jegyében lobogtatják az emberárulók zászlaját. Ilyen nincs. Hinni lehet a földöntúli létben, a miszticizmusban, a mágiában, sok mindenben, ami a mi emberi mivoltunkon túl lévő dolog. Abban én is tudok hinni. De amit megismerhetek, élményként, empirikusan, s tudományosan bebizonyíthatom – ezt a tudást nem átadni, csak hagyni azt, hogy higgyél benne, holott megismerhetnéd; ez az értelmiség legnagyobb bűne. Ez csőd. A XXI. század csődje. A nevelés csődje, az óvodától az aggok házáig. Rég oda kellett volna adni mindent, a poklával, embertelenségeivel, gyalázatával, gyilkosságával, s persze erényeivel és szépségeivel, de – mindennel együtt. Nem eltakarni, s részizagságokat adagolni. Mindent, mindent – kihányani, ha úgy tetszik. Kikakadni, ha úgy tetszik. Mert enélkül mindig csapdába csalható minden nemzedék. Mindig kell új hús a hadi számár nyergébe, mindig kellene új balekok. Kiábrándító és megrendítő, de csak negatív értelemben megrendítő."

És ugyanazt a megrendülést hozza és okozza, egészen más szemszögből, Tolsztoj darabja, a *Legenda a lóról*. Hadd beszéljek most, szakítva az eddigi beszélgetés-könyv ritmusával, saját személyes akkori megrendültségemről. Ahogyan az előadás után írtam arról. „Hegedűs D. Géza a herceg alakjában precízen kétértelmű. Aki megelégszik az orosz tizenkilencedik század megszokott romantikájával: a hófedte tajgákon ivászatoktól szerelmekig vágató, de a legnagyobb kincseket örökké elvesztő figurával – az tökéleteset kap. De az sem csalódik, akinek valahonnan kínzóan ismerős lesz ez a herceg. Történelmeken átívelő figura; gyarapítás helyett herdálás, értékteremtés helyett

silányítás, a társadalmi elit erodálása és hiteltelenítése. Miközben azért önpusztító, és látszólag negatív tanai különös »bizalmat« kapnak. »Évtizedekig én tartottam ki mindenkit, s most engem tartanak ki«, mondja öregen, kiégetten, cinikusan a herceg – s a mondat hallatán vajon mindenkinek csak a friss havon szálló trojka ugrik be?... És mit mondjak Garas Dezsőről? Ahogyan megjelenik az istállóban Holsztomjer, a ló, öregen, kivénhedten; a fiatal, »nyeretlen két évesek« gúnyolják, megvetik, csúfolják, s ő fejét félrekapva sündörög közöttük, bambán vigyorog vicceiken, mindent megtesz, csak hogy megtűrjék maguk között. S talán így is maradna, ha nem jelenne meg az istállóban egykori szerelme. Mert bárki szánakozhat rajta, csak ő nem... Az előadásnak több olyan, lelket csikorgató pillanata is van, amelyek miatt az élet jámbor tengődőinek azt tanácsolom, hogy ne váltsanak jegyet. Amikor Garas csikóként megszületik. Amikor félreérti környezetét, és örül az őt egyedivé tevő feltételeinek. Amikor megérti, hogy mit »köszönhet« azoknak. Amikor rátalál a sírás és gyönyörű gyönyörű hangjára. S amikor megszólaltatja a legnagyobb fájdalom emberi füllel nem is hallható sikolyát. Mind-mind olyan színház történeti mozzanat, amikor kimerevedik, állóképpé válik emlékeinkben a pillanat művészetének mondott színház... Valamit feltétlenül ki kell emelni. Garas nem emeli piederasztalra a figurát. Bár három lerázhatatlan béklyótól is szenved Holsztomjer, megjelenik előttünk a negyedik: a tanácstalanság. Az önhietség nem azonos a benső hittel; az egyikőtől való megszabadulás még nem feltételezi automatikusan a másik megtalálását: olyan közhely ez, amit mindenki ismer,

de pontosan csak nagyon kevesen. Amikor a darab vége felé az öreg ló és az öreg herceg találkoznak, nem tudjuk eldönteni: a herceg szándékosan nem ismerte-e fel Holsztomjert, s a ló titokban nem örül-e ennek? Hisz végül is mindkettőjük életének személyes tragédiája az, hogy felismerhették veszteségeiket. És sem azok számára nincs mentség, akik elfogadják, hogy kitartsák őket, sem azok számára, akik az életükre törő kést úgy fogadják: biztosan megakarnak gyógyítani. Az erősek kiérdemlik a sorsukat; mi csupán megérdemljük azt, summázza Tolsztoj példázatát a Vígszínház."

Nagy, kivételes emlékü találkozás volt. S hol van még a vége történetünknek? Immár közel hozzánk, hát nem idézem ide Connor atyát a Vaknyugatból, vagy Gájevet a Cseresznyés kertből; ezek a pillanatok a pillanat művészetéből azért talán még itt rezegnek körülöttünk, bennünk. De nem szaladunk Tevéig, pláne nem Camus-ig, előbb mindenképp álljunk meg Helge előtt. Az Ünnepek című darabról szólok, a pálya talán – még összegzését nézve sem félek leírni – legmegrázóbb karakteréről. Abban szinte sűrűsödik mindaz, amit személyiségről, összekacsintó, közömbös társadalomról írtam eddig. „Milyen közösség jön létre akkor, amikor annak legnagyobb összetartó ereje a hazugság és az ezzel párhuzamosan együtt élő »fortélyos« félelem az igazságtól? A rettegés a számonkérés puszta lehetőségétől; a botránytól, a szégyentől, s annak egzisztenciális hátrányaitól? Ilyen... szigorú mércével mérve a darab egyetlen szereplője sem tiszta ember" – jegyeztem le a premier után. „S a dráma csúcspontja, ahogy már mondtam, Hegedűs D. Géza és Pindroch Csaba alakítá-

sa. Helge rezzenéstelenül fogadja a bizalmi körében elhangzó vádakat. Nincs mitől tartania; ez a közeg számára kipróbált támasz a hazugságban. Fölénye, cinikus vállvonogatása a helyzetnek megfelelő – ha eddig nem volt, most miért lenne bármely bűnének méltó következménye? Jellemző persze, vagy még az is, hogy a renitens lázadóként megismert fiút (Pindroch), akit egy évvel korábbi viselkedése miatt most meg sem hívott, »megkínálja« üzleti pártfogásával. A fiatal farkas apja örökébe léphet, s ebben ott rejlik a farkastörvények mindkettőjük által respektált ismerete. A végkifejlet hátborzongató: a fiú brutálisan megalázza apját, elparancsolja tőle unokáját, ám ahogyan ölébe veszi kislányát, s mesél neki, nyers, fékezhetetlen, agresszív felsőbbrendűségtől hörbölő hangon, abból a néző is szót érthet. Hogy akár minden újra megtörténhet... Mert a család – elfogadva a bosszú egyszeri eszközét – immáron egy másfajta hazugság közös vállalásának (a bűn és a büntetés elrejtésének) cinkos összekacsintásában él tovább. Hallgatólagosan.”

De élhet-e így egy közösség, egy társadalom, élhet-e, s meddig? Ön-maga folytonos, ciklikus széthullás-élményéig? Nem tudom. Csak azt érzékelem, s érzékelhetjük valamenynyien, hogy a párhuzam fájoan ér össze; az élet kérlelhetetlenül alakítja tovább a színház reaktív erejét; olyan, már-már klasszikus írott irodalomba helyezett értékeket aktivizál élővé a színpad, mint Camus *A pestisé*t, azt a monodrámát, amelyet Hegedűs D. Géza napjainkban nyújtott át, ugyan már két éve, közönségének, ám azóta is telt házzal megy – bárhol adja elő. Pedig kényelmetlen tükröt tart mindenki elé – csak remélem, hogy

a mindenkori néző nemcsak politikai, ideológiai ellenfeleire vagy a szomszédjára ismer rá. „Egy helyzetet ismertem – idézem ismét a darabról írt szavaimat –, egy járvány kialakulását, annak fel sem ismert kezdeteitől, a közöny és nemtörődömség csapdájától a kór elterjedéséig, s az ellene vívott küzdelem (vagy beletörődés) különbözőségéig. Eljuttatva az olvasót persze az abszolút katarziséig, olykor nagyon precíz definíciókkal; középkorúak vagy fiatalabbak ez utóbbi miatt szokták elfelejteni a sorokat. Legalábbis úgy vélem, hogy – megfelelőeknek azokról. Amikor saját döntési helyzeteikben nem mérlegelnek elég alaposággal; döntenek csak, szubjektív világképük által, a jóról és rosszról, választanak és odaállnak valami mellé, olykor eltévesztve, máskor félrevezetve, de a legfontosabb, hogy a harmadik út szinte soha fel sem merül bennük. Az, amikor – Camus gondolatmenetében – nem a győztes és a legyőzött között kell választani, nem odaállni, természetes humanista logikával, az utóbbi mellé, noha talán bennünk is tisztázatlan a kettő közötti valós különbség; ok és okozat bonyolult viszonyrendszerét oly sokan kutatják hamis képletek »segítségével«; hanem – s hát épp ezért – a kettő között kell keresni a legfontosabbat. A béke útját. És ezt nevezhetjük megbékélésnek, megértésnek, illethetjük bármilyen névvel, lényege a béke alkümentes akarata, óhaja, szeretete.”

Hogyan fest ez, két és fél évtizedre visszatekintve? Hogyan fest hát ez a mi történelmünk, a maga feloldatlan csapdáival? Hogyan fest az, amiről Hegedűs D. Géza a pártosnak tűnő közéleti szerepvállalásait így summázta: „Nekem semmi közöm hozzájuk. Ismerek közülük néhány rendes em-

bert, akiket becsülök, de mindössze ennyi. Összetévesztik az olykor kimondott gondolataimat, a világhoz való viszonyomat az ő hatalmi törekvéseikkel." Világosan fogalmazó, megrendítő sorok; de alig hiszem, hogy ezt tisztán értik és érzékelik azok, akik olvassák, s akik – így vagy úgy – behelyezték Hegedűs D. Gézát is a hatalmi törekvések ilyen s olyan táborába, egyúttal lemondva arról, hogy értelmezzék az általa megjelenített karakterek közös, szinte összeolvadó fohászait. Sok, mondhatni könyvre való interjút rögzítettünk; itt csupán a jellemzőbb mozzanatokat ragadtam ki, de idekívánkozik még valami, egy kicsit mindennek summázata. „Számptalan szerep számptalan mondata közül melyik az a szöveg, az a mondat, amely kitörölhetetlenül beléd vésődött?” – kérdeztem vagy másfél évtizede. Válasza mindmáig aktuális: „.....a Miatyánk. Annak is az a sora: tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség. Azt jelenti ez a sor, hogy minden más hatalom – alacsonyabb rendű. Ebben hiszek; számomra ez a legfontosabb.”

*

Géza hatvanadik születésnapjára szőtt köszöntőmet mégsem ezzel fejezem be. Egy nagyon személyes élménnyel és köszönettel: volt ugyanis egy fontos költői estem, nem is könyvbemutató, annál fontosabb. Diákoknak kellett versekről beszélni, s őt kértem fel társként. Jött, késve, de ezt jelezte üzenettel. Majd ott volt, de sietett az est végén tovább, illetve – vissza. Kiderült: előző nap édesapjához utazott, aki nagybetegen került kórházba, s ő ment hozzá, hosszú-hosszú órákat vonatozva, majd vissza, az estünkre, s még aznap éjjel újra vissza, hogy hajnalra már a kórházban legyen. Drága Géza, amit érzek azóta, ha kellene, most sem tudnám szavakkal kifejezni. Elég annyi talán, hogy sohasem felejttem el. S mindig tudni fogom az Ember szerepét, feladatát a világban. Ahogyan mindig is tudtam, bár a történelem zsákutcái, ahogy sokakat, engem sem kíméltek. De ha valami ismét fáj vagy hamissággal kecsegtet, hát minden döntés előtt ezután majd elmegyek a Vígbe vagy a Pestibe. Gondolom, ott leszel. Ölel

Tamási Orosz János

A hatvanéves színművészt köszönti a hatvanéves költő – hassanak, alkossanak sokáig még!
(A szerk.)